

HADİSLERDE UMRENİN YERİ VE ÖNEMİ¹

Hamit KILIÇ²

Arş. Gör. Dr. Selim YILMAZ³

ÖZET

Bu çalışmada, “el-Haccü’l-asğar” olarak ifade edilen umre ibadetiyle ilgili temel hadis kitaplarındaki rivâyetler derlenerek umrenin sünnetteki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Müslümanların namaz kılmak için dünyanın her tarafından yönelindikleri Kâbe’ye senenin bütün günlerinde ibadet maksadıyla sık sık ziyaretler düzenlenmesi, hatta bazı Müslümanların bu ibadetin vacip olduğunu savunmaları ibadetin sağlıklı bir şekilde ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla umre ziyaretiyle ilgili temel hadis kaynaklarında yer alan rivâyetleri toplamak ve ilgili ibadetin doğru şeklini ortaya koymak önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) umrelerinin sayısı, mîkâtları, zamanı, uygulanışı ve fazileti gibi hususlarındaki muhtelif lafızlarla gelen rivâyetler, temel hadis kaynakları taranarak tahrîc edilecek ve bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Konu ile ilgili âlimlerin görüşleri de tespit edilmeye çalışılacaktır.

İlgili rivâyetlerin farklı olmaları sebebiyle umrenin hükmü ve temel nüsüklerinde (kurallarında) farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Hüccet olmaya elverişsiz rivâyetlerin kullanılması sebebiyle umreyle ilgili bazı hususlarda ihtilaflar söz konusu olmuştur. En bariz ihtilafın umrenin hükmü hakkında meydana geldiğini söylemek mümkündür. Söz konusu ibadetin hükmü bazı mezhepler tarafından vacip, bazıları tarafından da sünnet olarak değerlendirilmiştir. Ancak umre için ihrama girme zaman ve mekânları hakkında önemli bir ihtilaf tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Umre, Tavaif, İhram, Mîkât.

¹ Bu çalışma, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde devam etmekte olan “Kur’an ve Sünnete Göre Hac ve Umre” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Harran Üniversitesi, İlahiyat Fak., ORCID: 0000-0002-2915-3137, hamitkic@hotmail.com

³ Harran Üniversitesi, İlahiyat Fak., ORCID: 0000-0002-6660-6326, hfz-selim87@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received:01/03/2022–Kabul Tarihi/Accepted: 12/04/2022

THE PLACE AND IMPORTANCE OF UMRA IN THE HADITH

ABSTRACT

In this study, it has been tried to determine the place and importance of umrah in the sunnah by compiling the narrations in the basic hadith books about umrah worship, which is expressed as "al-Haccü'l-asğar". Frequent visits to the Kaaba, to which Muslims head towards from all over the world to pray, for the purpose of worship on all days of the year, and even some Muslims' arguing that this worship is obligatory, makes it necessary to demonstrate the worship in a healthy way. Therefore, it is important to compile the narrations in the main hadith sources about the Umrah visit and to reveal the correct form of the relevant worship.

The narrations with various words on the issues such as the number of Prophet Hazrat's umrahs, their number, time, implementation and virtue will be analyzed by scanning the main hadith sources and will be subjected to a holistic evaluation. It will be tried to determine the opinions of scholars on the subject.

Due to the differences in the related narrations, different approaches have emerged in the ruling and basic repetitions (rules) of Umrah. There have been disagreements on some issues related to Umrah due to the use of narrations that are not suitable for proof. It is possible to say that the most obvious disagreement has occurred about the judgement of Umrah. The provision of the worship in question has been regarded as obligatory by some sects and as sunnah by others. However, no significant conflict has been identified about the time and place of entering the ihram for Umrah.

Keywords: Hadith, Umrah, Tawaf, Ihram, Miqat.

GİRİŞ

Umre, sözlükte; "ziyaret, Kâbe ziyareti, imar" gibi anlamlara gelmektedir. İstilah anlamı ise herhangi bir mikâtta ihrama girerek Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y yapmayı ifade eder.⁴

Umre yolculuğu, bir kutsal mekân ziyareti olarak ele alınırsa bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda var olmuştur.⁵ Aynı şekilde kutsal mekâna olan saygılarından dolayı ziyaretçiler beden ve elbise temizliğine riayet eder, ihram giysileri veya temiz olacak şekilde başka giysiler giyerek ziyaretlerini yaparlardı.⁶

---

⁴ Abdülmun'im Mahmud Abdurrahman, Mu'cemü'l-mustalahât ve'l-elfâz el-fikhiyye, (Kahire: Dârü'l-fazîle, t.y.), "Umre", 2/541-542.

⁵ Cevâd Ali, el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm, (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1993), 6/347.

⁶ Cevâd Ali, el-Mufassal, 6/393, 395.

Hac ve umre ibadetlerini insanlara öğreten Hz. İbrâhim ve onun dinine tabi olanlar herhangi bir şirk unsuru katmadan tevhid inancına uygun bir şekilde umre ziyaretini ifa ediyorlardı.⁷

Câhiliye döneminde ise umre ziyaretine Hz. İbrâhim'in dinine uygun olmayan uygulamalar dâhil edilmişti. Câhiliye halkı umre eylemlerini Recep ayına tahsis etmeye gayret ederlerdi. Bu ayda onların putlar için kestikleri atâir adındaki kurbanlarını da umre ile ilgili kurban kesme faaliyeti olarak ele almak mümkündür.⁸ Câhiliye inançlarına göre hac aylarında umre yapmak yeryüzünde işlenen en büyük günahlardan biri sayılmıştır.⁹ O dönemde umre yapmak için Beyt'i ziyarete gelenler, ihram giymek ve Beyt'in etrafında tavaf yapmakla yetinirler, Safâ-Merve arasında ise sa'y yapmazlardı.¹⁰ Bunlara göre, umre ihramından çıkma işlemi saçlarını tıraş etmekle gerçekleşirdi. Câhiliye inançlarında başını tıraş etmiş biri, umreci olarak bilindiğinden başkalarına haksızlık yapmadıkça dini şîârlara saygıdan dolayı kendisine zarar verilmezdi.¹¹

Hız. Peygamber, Câhiliye döneminde uygulanan ritüellerin tevhid inancına uygun olanlarını ibkâ etmek diğerlerini ise ilga etmekle umre ibadetini İslâm dinine uygun bir hale getirmiştir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in nasıl umre yaptığı, umrelerinin sayısı, zamanı, mîkât yeri ve fazileti konularıyla ilgili rivâyetler değerlendirilecektir. Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in umrelerinin sayısı, mîkâtları, zamanı, uygulanışı ve fazileti gibi hususlarda pek çok rivâyet mevcuttur. Hz. Peygamber'in yaptığı umrelerle ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla iki bildiri dışında müstakil bir çalışma yapılmamış, bildirilerde ise konu bütün yönleriyle ele alınmamıştır.¹² Çalışmamızda, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) umreleriyle ilgili rivâyetler temel hadis kaynaklarından tespit edilmiş ve aynı konudaki rivâyetler bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/391-392; Muhammed İbrahim el-Feyyûmî, *Tarihu'l-fikri'd-dîni'l-câhili*, (Kahire: Dârü'l-fikri'l-arabî, 1415/1994), 512.

⁸ Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebü'l-Kâsım el-Has'amî es-Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, (Beirut: Dârü'l-kütüb el-ilmîyye, t.y.), 3/208-209; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/199-200, 392.

⁹ İbn Abbas şöyle demektedir: Câhiliye Devri'nde Araplar hac aylarında umre yapmayı yeryüzünde en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem'i Safer'e tebdil ederek "Develerin sırtındaki yara iyileşip eser kalmadığı ve Safer (ay) geçtiği vakit umre yapmak isteyene umre helâl olur." derlerdi. Bkz. Ebü Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1416/1995), 3/45; Ebü Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1432/2011), "Menâkibü'l-Ensâr", 26; Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *Sahîhu Müslim*, (Dimaşk: Müessesetü'r-risâle, 1440/1019), "Hac", 31; es-Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 4/382. Hac aylarında umre konusunda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Ünal, "Hac Aylarında Umre", *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, (Ankara: Diyanet Yayınları, 2007.)

¹⁰ Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru Hecer, 1422/2001), 2/717-718, 720; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Riyad: Dâr Taybe, 1418-1420/1997-1999), 1/470; Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: ed-Dârü't-tunusiyye, 1404/1984), 2/59-60; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, 6/392.

¹¹ Tefvik Berrû, *Tarihu'l-Arab el-kadîm*, (Dimaşk: Dârü'l-fikr, 1417/1996), 301; Ahmed İbrahim eş-Şerîf, *Mekke ve'l-Medînefi'l-cahiliyyeti ve ahdi'r-Resûl*, (By.:Dârü'l-fikri'l-arabî, ty.), 202.

¹² İsmail Hakkı Ünal, "Hac Aylarında Umre" *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, 7-9 Temmuz 2006; Ahmet Özel, "Hz. Peygamber'in Haccı ve Umreleri" Hz. Peygamber'in Veda Haccı Hutbeleri Sempozyumu, TDV Yayınları, 2-3 Kasım 2019.

1. HZ. PEYGAMBER'İN UMRE YAPMA ŞEKLİ

Hiz. Peygamber'in umre uygulaması ile ilgili muhtelif rivâyetler mevcuttur. Bu konuda Ebû Mûsâ el-Eş'arî (öl. 42/662), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693), Câbir b. Abdillâh (öl. 78/697), Abdullah b. Ebi Evfâ (öl. 86/705) ve Muharriş el Ka'bî'den (öl. ?) rivâyetler nakledilmiştir. Biz en detaylı rivâyeti vererek konu ile ilgili diğere muhtelif hadislerin geçtiği eser ve lafız farklarına işaret edeceğiz. Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) tahrîc ettiğeri rivâyete göre Abdullah b. Ömer; "Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke'ye geldi, Beyt'in etrafında yedi kere dolaştı, Makam-ı İbrâhim'in arkasında iki rekât namaz kıldı, akabinde Safâ ile Merve arasında yedi kere sa'y etti." dedikten sonra "Muhakkak sizin için Allah'ın Resûlü'nde pek güzel bir örnek vardır." âyetini okudu.¹³ Bu rivâyete göre Hiz. Peygamber umrede Beyt'i tavaf etmiş, daha sonra Makam-ı İbrâhim'de iki rekât namaz kılmıştır. Sa'y ile umresini bitirmiştir. Bu konuda Abdullah b. Ebû Evfâ da benzer lafızla hadis rivâyet etmiştir.¹⁴ İbn Ebû Evfâ'nın rivâyetinde geçen umre, Hudeybiye Anlaşması gereğeri ertesi yıl kaza umresi olarak yapılan umredir. Câbir'den gelen rivâyete göre Hiz. Peygamber (s.a.s.), Veda Haccı'nda sahâbîlerine niyet etmiş oldukları haclarını umreye çevirmelerini, Beyt'i ve Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra saçlarını tıraş ederek ihramdan çıkmalarını emretmiştir.¹⁵ Bu rivâyette Abdullah b. Ömer'in hadisinden farklı olarak "niyet" ve "saç tıraş etmek" lafızları bulunmaktadır. Ancak bu iki rivâyette de ihrama girme zamanı ve mekânından bahsedilmemiştir. Bu umrenin de Hiz. Peygamber'in Veda Haccı'nda emrettiğeri umre olduğeri anlaşılmalıdır. Muharriş el Ka'bî'den (r.a.) gelen rivâyete göre: "Resûlullah (s.a.s.), umreye niyet ederek geceleyin Ci'râne'den çıktı. Mekke'ye geceleyin girdi, umresini yaptı, aynı gece Mekke'den çıkarak Ci'râne'de sabahladı, sanki geceyi orada geçirmiş gibi idi."¹⁶ Görüldüğeri üzere bu rivâyette Hiz. Peygamber'in ihrama girdiğeri yer olarak Ci'râne zikredilmektedir. Yemen'den Mekke'ye gelip Hiz. Peygamber'in huzuruna çıkan Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Resûlullah (s.a.s.); "Sen Beyt'i tavaf et, Safâ ile Merve arasında da sa'y yap, sonra da ihramdan çık." buyurdu.¹⁷

Bu rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere Hiz. Peygamber'in umreleri hususunda muhtelif lafızlarla hadisler mevcuttur. Dolayısıyla umre ile ilgili rivâyetler; umrenin mekân ve zaman mîkâtları, sayıları, hükmü ve fazileti ile ilgili hususlar ayrı başlıklarda değerlendirilecektir.

¹³ Buhârî, "Umre", 11; Müslim, "Hac", 28.

¹⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/392; Buhârî, "Megâzî", 35; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (Dımaşk: Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 1420/2009), "Hac", 44.

¹⁵ Buhârî, "Umre", 11.

¹⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 12/212, 214; Dârimî, "Menâsik", 41; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, (Beyrut: Darü'r-risâle el-âlemiyye, 1430/2009), "Menâsik", 80; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Serve et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, (Mısır: Şirketü Mustafa el-Bâbî, 1382-1397/1962-1977), "Hac", 92; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitabü'l-müctebâ (es-Sünenü's-suğrâ)*, (Kahire: Dârü't-ta'sîl, 1433/2012), "Menasik", 104.

¹⁷ Buhârî, "Umre", 11; Müslim, "Hac", 22.

2. HZ. PEYGAMBER'İN UMRELERİNİN MEKÂN MİKÂTI

İbn Abbas'ın (öl. 68/687) verdiği bilgiye göre Nebî (s.a.s.), Medine halkı için Zülhuleyfe, Şâm ahalisi için Cuhfe, Necd ahalisi için Karnülmenâzil, Yemen ehli için Yelemlem mevkiini mîkât (ihrama girme yeri/mekânı) olarak belirledi. Bu yerler, hac ve umre yapmak isteyen bu memleketlerin ahalisi ile diğer memleketlerden yolları bu yerlerden geçen kimselerin mîkâtlarıdır. Bu mîkâtlarla Mekke arasında kalan bölgelerde yaşayanların ise buldukları yerlerden umre ihramına girmeleri gerekir.¹⁸ İbn Ömer'den gelen bir rivâyete göre ise Basra ile Kûfe fethedildikten sonra orada yaşayanlar Hz. Ömer'e (öl. 23/644) gelmişler ve Karn mîkâtından ihrama girmenin kendilerine zor geldiğini söyleyerek durumlarını arz etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Ömer oranın hizasında bulunan bir noktadan ihrama girmelerini söyleyerek onlara mîkât olarak Zâtürk'ü belirledi.¹⁹

Hz. Âişe'den (öl. 58/678) gelen bir rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.); Medineliler için Zülhuleyfe, Şamlılar ve Mısırlılar için Cuhfe, Iraklılar için Zâtürk, Necidliler için Karn, Yemenliler için de Yelemlem'i ihrama girme yeri olarak belirlemiştir.²⁰ Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyet de bu yöndedir.²¹

Zülhuleyfe mîkâtından umre ihramına girdiği halde özel mazeretinden dolayı umresini tamamlayamayan Hz. Âişe, yeniden umre ihramına girmek için Hz. Peygamber tarafından Mekke'nin içinden Ten'im mevkiine gönderilmiştir.²² Hz. Peygamber; ilgili rivâyette Abdurrahman b. Ebû Bekir'e; "أَخْرُجُ بِأَخْتِكَ مِنَ الْحَرَمِ" (*Kardeşin Âişe'yi Harem dışına çıkart.*)²³ ifadesini kullanmak suretiyle onun "Hil" bölgesinin herhangi bir noktasından ihrama girebileceğini belirtmiştir. Fakat "فَأَخْرُجِي إِلَى التَّنْعِيمِ"²⁴ (Ten'im'e çık.) veya "أُرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ إِلَى التَّنْعِيمِ"²⁵ (Resûlullâh beni kardeşimle birlikte Ten'im'e gönderdi.) şeklinde gelen farklı rivâyetlerde ise Hz. Peygamber; "Harem" dışında çıkılacak noktayı yani Ten'im'i özel olarak tayin etmiştir. Aynı zamanda Ten'im ile kayıtlı rivâyetlerin mutlak olan diğer rivâyetleri kayıtlı bir duruma getirmesi usûl olarak tercih edilen bir durumdur.

Umre ve hac ihramı hakkında Hz. Peygamber'den nakledilen bu rivâyetlerde İbn Abbas ve İbn Ömer'in rivâyetlerinde umre ihramına girmek için dört, Hz. Âişe ve Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyetlere göre beş mevkinin adı zikredilmektedir. Hz. Âişe ile Câbir b. Abdullah'ın rivâyetlerinde yer alan Zâtürk mevki İbn Abbas ile İbn Ömer'in rivâyetlerinde geçmemektedir. Zâtürk ihrama girme noktası olarak rivâyetler arasında bir ihtilaf konusudur.

¹⁸ Buhârî, "Hac", 7, 9, 11, 12; Müslim, "Hac", 2; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 8; Nesâî, "Menâsik", 20, 23.

¹⁹ Buhârî, "Hac", 13.

²⁰ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 8; Nesâî, "Menâsik", 19, 22.

²¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/486; Müslim, "Hac", 2; İbn Mâce, "Menâsik", 13.

²² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 74; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/333; Dârimî, "Menâsik", 41; Buhârî, "Umre", 5; Müslim, "Hac", 17; İbn Mâce "Menâsik", 48; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 80; Tirmizî, "Hac", 91.

²³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 18/131, 2/333; Buhârî "Hac", 33; Müslim, "Hac", 17; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 80.

²⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/333; Buhârî, "Hac", 34, "Umre"6, 8; Nesâî, "Menâsik", 59, 77.

²⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, "Hac", 74; Buhârî, "Hac", 31, 77; Müslim, "Hac", 17; İbn Mâce, "Menâsik", 48; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 22; Nesâî, "Menâsik", 59.

İbn Abbas ve İbn Ömer'in rivâyetlerinde yer almayan bu mîkât noktası Hz. Âişe ve Câbir'den gelen rivâyetlere göre Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Buhârî'nin (öl. 256/870) İbn Ömer'den tahrîc ettiği başka bir rivâyete göre ise Zâtürk mîkâtı kendisine durumlarını arz eden Basra ve Kûfe ehli için Hz. Ömer tarafından belirlenmiştir.²⁶ Bu rivâyetlere göre dört mîkât noktası hakkında ittifak varsa da Zâtürk hakkında nas veya içtihat ile sabit olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bazı âlimler bu mîkâtın Hz. Ömer'in içtihadıyla belirlendiğini söylerken bazıları Hz. Âişe ve Câbir b. Abdullah'tan gelen rivâyetleri delil almış ve nassla belirlendiğini savunmuştur. Bu rivâyetlerin Hz. Ömer tarafından duyulmamış olması mümkündür. Fakat isabetli ve vahye uygun gelen görüşleriyle bilinen Hz. Ömer, içtihadı neticesinde naslara uygun bir karar vermiş de olabilir. Bu rivâyetlerden dolayı İslâm âlimleri arasında da Zâtürk mevkiinin nass veya içtihat ile belirlendiği konusunda da ihtilaf vardır. İçtihatla belirlendiğini savunanların başında İmâm Şâfiî (öl. 204/820) ve İmâm Gazzâlî (öl. 505/1111) gelmektedir. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) ise nassla belirlendiğini ifade etmiştir. Râfiî (öl. 623/1226) ve Nevevî'den (öl. 676/1277) bu mîkâtın hem nass hem de içtihatla tespit edildiğine dair iki farklı görüş nakledilmiştir.²⁷ Bu ihtilafın temel sebebi Hz. Âişe ile Câbir'den gelen rivâyetlerin değerlendirilmesinden ortaya çıkmıştır. İlgili rivâyetleri bazıları sahih bulmuş bazıları ise ya sahih bulmadığından veya kendisine ulaşmadığından sadece İbn Ömer'in Buhârî'de yer alan ve “*Basra ile Kûfe'nin mîkâtını Hz. Ömer belirledi.*” anlamındaki rivâyeti dikkate almışlardır.

Bu mîkâtlarla Mekke arasında kalan bölgelerde yaşayanlar buldukları yerlerden umre ihramına girmeleri gerekir. Hac ibadetini ifa ettikten sonra özel mazeretinden dolayı umre yapamayan ve Mekke'de bulunan Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in emriyle kardeşi Abdurrahman b. Ebû Bekir (öl. 53/673) ile beraber umre ihramına girmek için Ten'im mevkiine gönderilmesi Mekke'de bulunan veya ikamet edenlerin umre ihramına girmek için “Hil” sınırlarına çıkmalarının şart olduğunu göstermektedir. Hz. Âişe'nin ihrama girdiği Ten'im noktası günümüze kadar Mekke'de bulunan ve umre ihramına girmek isteyenler için mîkât yeri olarak kullanılmaktadır. Hz. Peygamber tarafından Mekke'nin içinden “Hil” sınırlarına çıkarak herhangi bir umre icra edilmemiştir.²⁸

²⁶ Buhârî, “Hac”, 13.

²⁷ İbn Kudâme, Müvaffekuddin Abdullah el-Makdisî, *el-Kâfi fî fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Fâris-Mes'ad Abdülhamid es-Se'denî, (Beyrut: Dârü'l-kütüb el-ilmîyye, 1414/1994), 1/473; Ebü'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Reslân el-Makdisî er-Remlî eş-Şâfiî, *Şerhu Sünen-i Ebû Dâvûd*, (el-Feyyûm: Dârü'l-felâh, 1437/2016), 8/228.

²⁸ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârîbi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Ravdatü'l-Fustat: el-Mektebetü's-selefiyye, 1390/1970), 3/606.

3. HZ. PEYGAMBER'İN UMRELERİNİN ZAMAN MİKÂTI

“Hac yapmadan önce umre yapılabilir mi?” sorusuna karşılık olarak İbn Ömer (r.a.), “Beis yoktur.” diye cevap vermiştir. İbn Ömer, “Hz. Peygamber (s.a.s.) hac yapmadan evvel umre yaptı.” demiştir.²⁹ Hz. Âişe, “Muhassab gecesi olduğu zaman Resûlullah, beraberimde kardeşim Abdurrahman’ı Ten’im mevkiine yolladı. Ben evvelce başlamış olduğum o umremin yerine, oradan yeni bir umre niyetiyle ihrama girip telbiye getirdim.”³⁰ demiştir.

Enes’ten (öl. 93/711) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber, haccı ile birlikte yaptığı umre hariç³¹ bütün umrelerini Zilkade ayında ifâ etmiştir.³² Hz. Âişe’den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber sadece Zilkade ayında umre yapmıştır.³³ Aynı rivâyet İbn Abbas’tan da gelmiştir.³⁴

İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre kendisiyle beraber hac yapamayan Ensâr’dan Ümmü Sinân el-Ensâriyye adlı kadına Resûlullah (s.a.s.), “*Ramazan ayı içinde umre yap. Çünkü ramazan içinde umre, hacca denktir.*” buyurmuştur.³⁵ Bazı rivâyetlerde “أَوْ حَجَّةً مَعِي” ziyadesi mevcuttur.³⁶ Ayrıca Vehb b. Hanbeş (öl. ?), İbn Abbas,³⁷ Câbir,³⁸ Ebû Ma’kıl (öl. 10/632)³⁹ ve Ümmü Ma’kıl’dan (öl. ?)⁴⁰ gelen rivâyetlerde de Resûlullah “Ramazan ayında yapılan bir umre bir hacca muâdildir.” buyurmuştur. Yûsuf b. Abdullah (öl. ?) ise Hz. Peygamber’in Ensâr’dan birine ve eşine “*Ramazan ayında umre yapınız. Çünkü Ramazan umresi sizin için hac gibidir.*” buyurduğunu nakleder.⁴¹

Tespit edebildiğimiz rivâyetlere göre Hz. Peygamber hicretten sonra dört defa umre yapmıştır. Enes, Hz. Âişe ve İbn Abbas’tan gelen rivâyetlere göre Hz. Peygamber bütün umrelerini Zilkade ayında icra etmiştir. Hz. Peygamber’in Recep ayında umre yaptığını söyleyen İbn Ömer’in hatalı olduğu Hz. Âişe tarafından ifade edilmiştir.⁴² Aynı şekilde Hz. Âişe’ye isnad edilen ve Hz. Peygamber’in biri Zilkade diğeri Şevvâl ayında iki defa umre yaptığını ifade eden rivâyet de Hz. Âişe’den gelen diğeri rivâyetlerle çeliştiği için sahih kabul edilmemiştir.⁴³

²⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/500, 5/479; Buhârî, “Umre”, 2; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

³⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Hac”, 74; Buhârî, “Umre”, 5; Müslim, “Hac”, 17.

³¹ Haccı ile birlikte yaptığı umrenin ihramına zilkade ayında girmiş ise de umrenin zilhicce ayında icra edildiğine dair ittifak vardır. Bkz. Ebû’t-Tayyib Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, (Medine: el-Mektebetü’s-selefiyye, 1388/1968), 5/471.

³² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/215-216; Buhârî, “Megâzî”, 35; Müslim, “Hac”, 35; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

³³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 5/496, 18/88; İbn Mâce, “Menâsik”, 46.

³⁴ İbn Mâce, “Menâsik”, 46.

³⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/490; Buhârî, “Umre”, 4, “Cezâu’s-sayd”, 26; Müslim, “Hac”, 36; Tirmizî, “Hac”, 95.

³⁶ Buhârî, “Cezâu’s-sayd”, 26; Müslim, “Hac”, 36; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

³⁷ İbn Mâce, “Menâsik”, 45.

³⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 12/113; İbn Mâce, “Menâsik”, 45.

³⁹ İbn Mâce, “Menâsik”, 45.

⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79; Tirmizî, “Hac”, 95.

⁴¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 13/6.

⁴² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 5/61, 496, 6/9; Buhârî, “Umre”, 3, “Megâzî”, 43; Müslim, “Hac”, 35; İbn Mâce, “Menâsik”, 47.

⁴³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

Bütün umrelerini Zilkade ayında icra eden Hz. Peygamber, kavli olarak sadece Ramazan ayında yapılacak umre hakkında beyanda bulunmuş ve bu ayda yapılacak umrenin bir hac ibadeti kadar sevap getireceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber'in Ramazan umresiyle ilgili tavsiyelerine isimleri Ümmü Sinân, Ümmü Ma'kûl ve Ümmü Talik olarak belirtilen üç farklı kadın muhatap olmuştur.⁴⁴ Rivâyetler ramazan ayında yapılan bir umrenin sevap bakımından hac değerinde olduğunu ifade etmek hususunda müttefiktirler. Fakat bazı rivâyetlerde “أَوْ حَجَّةً مَعِي” ziyadesine yer verilerek bu umrenin sıradan bir hac değil Hz. Peygamber'le beraber yapılan bir hacca bedel olduğuna işaret edilmiştir.⁴⁵

Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen rivayetlerde umre ibadetinin ne zaman yapılacağı konusunda muayyen bir zaman dilimi belirtilmemiştir. Bu durum bize, umre yapmanın belli bir zamana tahsis edilmediğini göstermektedir. Hac günleri bitmeden umre yapmak isteyen Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber tarafından Hasba⁴⁶ gecesine kadar bekletilmesinden dolayı hac günlerinde umre ihramına girmek hoş karşılanmamıştır. Cumhur, senenin bütün günlerinde umre yapmayı caiz görmüşse de Ebû Hanîfe (öl. 150/762), arefe, bayram ve teşrik günlerinde, İmam Şâfîî teşrik günlerinde Minâ'da geceleyenler için umre ihramına girmeyi mekruh görmüşlerdir.⁴⁷

4. HZ. PEYGAMBER'İN YAPTIĞI UMRELERİN SAYISI

Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) dört umre yapmıştır. Bunlar; müşriklerin kendisini Mekke'ye girmekten engelledikleri hicretin altıncı yılının Zilkade ayındaki Hudeybiye umresi, Mekkelilerle sulh anlaşması yapmış olduğu yılın ertesi senesi Zilkade ayında yaptığı (kaza/kazıyye) umresi, Ci'râne umresi ve Vedâ hacıyla beraber yaptığı umredir.⁴⁸ Aynı sayı İbn Ömer, Hz. Âişe⁴⁹ ve İbn Abbas'tan⁵⁰ gelen rivâyetlerde de geçmektedir.

⁴⁴ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd şerhu Süneni- Ebû Dâvûd*, 5/466.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79; Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbûrî İbn Huzeyme, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1400/1980), 4/361. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, (Beyrut: Dârul-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2002), 1/658.

⁴⁶ Hasba gecesinden maksat, son nefr gecesini olup Muhassab mevkiinde konaklanan gecedir. Zilhicce ayının on ikinci günü Nefr-i evvel, on üçüncü günü Nefr-i sânî (son) olarak isimlendirilmektedir. Bkz. İbn Hacer, *el-Feth*, 3/575.

⁴⁷ İbn Hacer, *el-Feth*, 3/606.

⁴⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/247; Buhârî, “Umre”, 3; Müslim, “Hac”, 35; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79; Tirmizî, “Hac”, 6; İbn Hacer, *el-Feth*, 3/601; Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2001), 10/163.

⁴⁹ Buhârî, “Umre”, 3; Müslim, “Hac”, 35.

⁵⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/17, 299; Dârimî, “Menâsik”, 39; İbn Mâce, “Menâsik”, 50; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79; Tirmizî, “Hac”, 7.

Hişâm b. Urve (öl. 146/763) babasından naklederek “Hz. Peygamber’in biri Şevvâl, ikisi Zilkade ayında olmak üzere sadece üç umre yaptığını” haber vermiştir. Bu rivâyeti tahrîc eden İmâm Mâlik (öl. 179/795), Hz. Peygamber’in Hudeybiye, Kazıyye ve Ci’râne olmak üzere üç umre yaptığı haberinin kendisine ulaştığını ifade etmektedir.⁵¹

Amr b. Şuayb’ın (öl. 118/736) dedesine isnat ettiği rivâyete göre de Hz. Peygamber üç defa umre yapmıştır. Başka bir rivâyette “Bütün umrelerini Zilkade ayında yaptı.” ifadesi yer almaktadır.⁵² Aynı anlamda Hz. Âişe’den gelen bir rivâyet bulunmaktadır.⁵³ Fakat Hz. Âişe, Ebû Dâvûd’un (öl. 275/889) naklettiği bir rivâyetin devamında “Vedâ Haccı’yla yaptığı umre hariç.” demektedir.⁵⁴

Hz. Âişe’den gelen diğer bir rivâyete göre Resûlullah (s.a.s.) birisi Zilkade diğeri Şevval ayında olmak üzere iki defa umre yapmıştır.⁵⁵ İbn Ömer’den gelen rivâyette ise “Hz. Peygamber, Vedâ Haccından önce sadece iki defa umre yapmış olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ el-Berâ b. Âzib’den (öl. 71/690) gelen rivâyete göre Hz. Peygamber hac yapmadan önce Zilkade aylarında iki defa umre yapmıştır.⁵⁷ Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) el-Berâ b. Âzib’den naklettiği rivâyette “Resûlullah hac yapmadan önce, umre yaptı.” şeklindeki sözü tekrar eden el-Berâ’ya karşı Hz. Âişe, “O, hacla beraber yaptığı umreyle birlikte Hz. Peygamber’in dört defa umre yaptığını iyi bilmektedir.” dedi.⁵⁸ Hz. Peygamber’in iki defa umre yaptığını söyleyen İbn Ömer’e karşı da “O, Hz. Peygamber’in Vedâ Haccıyla birlikte yaptığı umreden başka üç umre yaptığını iyi bilmektedir.” demiştir.⁵⁹

Enes, İbn Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbas’tan gelen rivâyetler Hz. Peygamber’in hicretten sonra dört defa umre yaptığını kesin bir şekilde ifade etmektedir. Fakat bazı rivâyetlerde üç defa umre yaptığı ifade edilmektedir. Farklı gibi görünen bu rivâyetlerin ilgili rivâyetlerle aynı anlamı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Zira Hz. Âişe’nin bir rivâyetinde Vedâ Haccıyla beraber yaptığı hariç denilmekte ve bu şekilde dört defa olduğu ifade edilmektedir. İmâm Mâlik’in rivâyetinde de diğer umreler isimleriyle ifade edilmiş ve Vedâ Haccıyla beraber icra edilen umreden söz edilmemiştir. Bu rivâyetten de sayının dört olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Vedâ Haccıyla beraber yapılan umrenin zaman bakımından diğer üç umreden farklı olması, rivâyetlerin üç umrenin ayrı olarak ele almalarında etkili olduğu söylenebilir.

⁵¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, “Hac”, 17.

⁵² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/240.

⁵³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 18/88.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

⁵⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 5/479.

⁵⁷ Buhârî, “Umre”, 3.

⁵⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 14/230.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 79.

Burada sorun olarak görünen Hz. Peygamber'in iki defa umre yaptığını söyleyen el-Berâ b. Âzib'in rivâyetidir. Zira İbn Ömer ve Hz. Âişe'den gelen rivâyetlerde Hz. Peygamber'in dört defa umre yaptığı kesin bir şekilde ifade edilmektedir. el-Berâ rivâyetinin devamında "Hac yapmadan önce ve Zilkade ayında" denilmektedir. Bu ifadeye göre Zilhicce ayında hac ile birlikte yapılan umre dikkate alınmamıştır. el-Berâ'nın rivâyetinde Hudeybiye ve Ci'râne umrelerinden birinin sayılmadığı anlaşılmaktadır. Bunun izahı da şöyle olabilir: Hudeybiye umresi bilinen uygulamalara uymadığından ona göre uygulanmış bir umre olarak sayılmamıştır. Zira bilindiği üzere bu umrede Hz. Peygamber ve ashâbı engellenmiş ve Kâbe'ye ulaşip umreyle ilgili herhangi bir nüsük icra edememişlerdir. Ci'râne umresi de ilan edilmeden gizli bir şekilde bir gece içerisinde icra edilmiş olmasından dolayı el-Berâ tarafından duyulmamış olması muhtemeldir. Zira Hz. Peygamber, içinde bulunduğu savaş ve güvenlik durumu sebebiyle bu umreyi gizli ve çok kısa bir zamanda icra ettiği için herkes tarafından duyulmamıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) umreleri ile ilgili nakledilen rivâyetler, genellikle bu umrelerin ne zaman yapıldığını belirtmektedir. Bu nedenle umrelerin sayısı konusunda rivâyetlerde zâhiren bir tezat olduğu akla gelmektedir. Ancak rivâyetleri bütüncül olarak ele aldığımızda bu farklılığın iki sebepten kaynaklandığını görmekteyiz. Umre sayısı konusunda rivâyetlerde farklı sayıların zikredilmesinin sebeplerinden biri; rivâyetlerde sayı yerine umre zamanının öne çıkarılmasıdır. Diğer bir sebep ise güvenlik şartlarından dolayı gizli ve kısa bir sürede icra edilen Ci'râne umresi ve nüsükler yerine getirilmeden yapılan Hudeybiye umresi gibi alışlagelmişin dışında bazı umrelerin yapılmış olmasıdır. Bu tür umrelerin herkes tarafından bilinmemesi rivâyetlere farklı sayılar şeklinde yansımıştır.

5. UMRENİN FIKHÎ HÜKMÜ

Umrenin fikhî hükmü ile ilgili hadis kaynaklarında ulaşabildiğimiz rivâyetleri iki sınıfa ayırmak mümkündür. Bir kısmı umrenin fikhî hükmünün vacip olduğuna işaret eden, diğer kısmı ise umrenin vacip olmadığını ifade eden rivâyetlerdir.

İbn Ömer'in (r.a.) "Herkesin üzerinde muhakkak bir hac ve bir umre borcu vardır." sözü ile İbn Abbâs'ın "Şüphesiz ki umre, Allah'ın Kitabı'nda hac ile beraber zikredilmiştir ve *-Hacı da umreyi de Allah için tam yapın-* buyurulmuştur." sözü umrenin vacip olduğuna işaret etmektedir.⁶⁰ İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan gelen mevkuf rivâyetleri, onların vardıkları birer içtihat olarak ele almak mümkündür. Zira İbn Abbas umrenin Allah'ın Kitabı'nda hac ile birlikte zikredildiğini delil olarak göstermektedir. Ancak İbn Abbas'ın bu görüşüne çıkılarak âyetin "Başlanmış olan hac ve umrenin tamamlanması gerekir." şeklinde anlaşılması gerektiği söylenmiştir. Zira âyetin devamı da bu görüşü teyit etmektedir. Buna göre âyetten umrenin vacip olduğu kesin olarak anlaşılmaz.

⁶⁰ Buhârî, "Umre", 1.

Umrenin vacip olduğuna dair bu mevkuf rivâyetlerin yanı sıra merfû rivâyetler de delil olarak ileri sürülmüştür. Bunların içerisinde en sahih olanı Ebû Rezîn el-Ukaylî'den gelen rivâyettir. Bu rivâyete göre babasının çok ihtiyar ve yolculuk yapamayacak kadar güçsüz olduğunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber kendisine “*Onun yerine hac ve umre yap.*” buyurmuştur.⁶¹ Hz. Peygamber'in bu emri başkasının yerine hac ve umre yapmasını caiz kılmak için söylenmiş ise de bundan umrenin hac gibi vacip olduğunu anlayanlar olmuştur.

Hz. Ömer'in rivâyet ettiği hadise göre Cibrîl'in “İslâm nedir?” diye sorduğu ve Hz. Peygamber'in kendisine cevap verdiği hususlar içerisinde hac ve umrenin beraber zikredilmesi,⁶² umrenin İslâm'ın bir temelini oluşturan hac ibadetiyle beraber anılması onun farz olduğunu akla getirir düşüncesinden hareketle vacip olduğunu söyleyenler olmuştur.

Hz. Âişe'nin “Kadınların cihat etme zorunluluğu var mıdır?” sorusu üzerine Hz. Peygamber: “*Evet, onlara savaşız bir cihat gerekir. O da hac ve umre yapmaktır.*” buyurması da umrenin vacip olduğuna delil olarak gösterilebilir.⁶³ Bu rivâyet Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce tarafından bu şekilde nakledilmiştir.⁶⁴ Umre yapmasını kadınlar hakkında cihat gibi farz kılan bu rivâyeti Buhârî umre ismi geçmeden sadece “Sizin cihadınız hacdır.”⁶⁵ şeklinde tahrîc etmiştir. “Hac ve umre” şeklinde tahrîc Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'in başka yerlerinde “Hac size yeter, sizin cihadınız hac yapmak ve kadınların cihadı bu Beyt'i haccetmektir.”⁶⁶ şeklinde umre adı geçmeksizin tahrîc etmiştir. Umre adı geçmeksizin sadece hac ibadetini kadınlara cihad sayan rivâyetlerdeki ortak husus, “onlar için sadece hac yapmak” ifadesidir. Dolayısıyla bu rivâyetlerde yer alan kadınlarla ilgili cihadın hac ile sınırlı tutulması daha tercihli görünmektedir.

Zeyd b. Sâbit'in (öl. 45/665) Resûlullah'tan naklettiği “*Hac ve umre (Allah'ın farzlarından) iki farzdır. Hangisinden başlamak istiyorsan başla. Herhangi bir sakınca yoktur.*”⁶⁷ rivâyetinde hac ve umrenin farz oldukları açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat merfû olarak nakledilen bu rivâyet, bütün tarikleri dikkate alındığında sahih olan tariklere göre Hz. Peygamber'e (s.a.s.) refedilmemiş, Zeyd b. Sâbit'in sözü olarak mevkuf bir şekilde zikredilmiştir. Bu rivâyet, içerdiği bilgi itibarıyla hükmen merfû olarak kabul edilse de senedinde yer alan İsmâil b. Müslim el-Mekkî sebebiyle zayıftır.⁶⁸

⁶¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 12/480-481, 485-486; İbn Mâce, “Menâsik”, 10; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 25; Tirmzî, “Hac”, 78; Nesâî, “Menâsik”, 2.

⁶² İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 1/4.

⁶³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/569; İbn Mâce, “Menâsik”, 8.

⁶⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/569; İbn Mâce, “Menâsik”, 8; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 4/359.

⁶⁵ Buhârî, “Cihâd ve seyr”, 62.

⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/315, 456.

⁶⁷ el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, 1/643. Merfû olarak görünen bu rivâyet sahih olan senetlere göre mevkuftur. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/152.

⁶⁸ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*, (Riyad: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1427/2006), 9/22-23.

Bu rivâyetlerden hareket ederek bazı âlimler “hac şartlarını taşıyan herkese umre yapmak farzdır”, demişlerdir. Bu görüşte olanlar arasında sahâbîlerden Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe, İbn Abbas ve İbn Ömer bulunmaktadır. Tabiîn neslinden Saîd b. el-Müseyyeb (öl. 94/713), Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713), Mücâhid (öl. 103/721), Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (öl. 110/728) ve Atâ b. Ebî Rebâh (öl. 136/753); mezhep imamlarından ise Süfyan es-Sevrî (öl. 161/778), Şafî ve Ahmed b. Hanbel bu görüştedirler.⁶⁹ Buhârî de aynı görüşü tercih ettiği için bu düşüncesini desteklemek maksadıyla *Sahîh*’inde buna dair bir bab açmış, İbn Ömer ve İbn Abbas’tan gelen mevkûf rivâyetleri delil olarak nakletmiştir.⁷⁰

Câbir b. Abdullah’ın Peygamber’e (s.a.s.) “*Umre yapmak vacip midir?*” diye sorması, onun da “*Hayır, fakat umre yapmanız daha faziletlidir.*”⁷¹ şeklinde cevap vermesi, umrenin vacip olmadığına delil olarak gösterilmiştir. Talha b. Ubeydullah’ın (öl. 36/656) Resûlullah’tan (s.a.s.) naklettiği “*Hac bir cihattır. Umre de bir tatavvudur.*” sözü de bu kapsamda değerlendirilmiştir.⁷²

Bazı âlimler, umrenin vacip olmadığına dair yukarıda naklettiğimiz rivâyetlerden ve umrenin vacipliğine dair getirilen rivâyetlerin de delaletinin kesin olmaması sebebiyle umrenin vacip olmadığını söylemişlerdir. Bu görüşü savunanların başında İbn Mes’ûd, İmam Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Sevr (öl. 240/854), İmâm Şafî (kavli kadiminde) ve İbn Teymiyye (öl. 728/1328) gelmektedir.⁷³ Şevkânî (öl. 1250/1834) de aynı görüşte olup, asıl olan berâet olduğundan teklife intikal etmek için güçlü bir delilin olması gerektiğini belirterek bu görüşü savunmaktadır.⁷⁴

Bazı ilim ehli Câbir b. Abdullah’tan gelen rivâyeti kendilerine delil olarak almış ve bu rivâyete dayanarak umrenin vacip olmadığını söylemişlerdir. Câbir b. Abdullah’tan gelen ve Tirmizî tarafından “hasen sahîh” olarak değerlendirilen bu rivâyetin senedinde yer alan râvi el-Haccâc b. Ertât zayıf bir ravi olduğundan rivâyet zayıf kabul edilmektedir. Delil olabilecek bir kuvvette değildir. Buna rağmen Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin mensupları Câbir b. Abdullah’tan gelen rivâyeti kendi görüşlerine dayanak yapmışlardır. Câbir b. Abdullah’tan umreyle ilgili gelen diğer rivâyetler de tenkit edilmiş, hadisçiler tarafından söz konusu rivâyetten daha zayıf bulunmuştur.⁷⁵

Rivâyetler ve ortaya konulan görüşler sonucunda, umrenin fikhî hükmünün vacip olduğunu belirten deliller sayıca çok olsa da delalet açısından umrenin vacip olduğu sonucuna götürmemektedir.

⁶⁹ Saîd b. Abdülkadir Bâşenfer, *el-Muğnî fî fikhi'l-hac ve'l-umre*, (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1423/2003), 8.

⁷⁰ Buhârî, “Umre”, 1.

⁷¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/436; Tirmizî, “Hac”, 88. Rivâyet, el-Haccâc b. Ertât’tan dolayı zayıf sayılmıştır.

⁷² İbn Mâce, “Menâsik”, 44. Rivâyet el-Hasen b. Yahyâ el-Huşenî’den dolayı zayıf kabul edilmiştir.

⁷³ Bâşenfer, *el-Muğnî fî fikhi'l-hac ve'l-umre*, 9.

⁷⁴ Şevkânî, *Neylül-evtâr*, 9/23-24.

⁷⁵ Ebû'l-ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmii't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 3/679-680.

Umrenin fikhî açıdan sünnet olduğunu belirten rivâyetler de sıhhat açısından hüccet olacak düzeyde değildir. Ancak Hz. Peygamber tarafından bu ibadetin birkaç kez yapılmış olması ve sevap getireceğini söylemesi bu ibadetin güçlü bir sünnet olduğunu göstermektedir.

6. UMRENİN FAZİLETİ

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Hac ve umreyi peş peşe yapınız! Çünkü hac ve umre körüğün demir, altın ve gümüşün kir ve pasını giderdiği gibi günahları ve fakirliği giderir. Kabul edilmiş haccın sevabı ise cennetten başka bir şey değildir.”*⁷⁶ Hz. Ömer⁷⁷ ve İbn Abbâs'tan⁷⁸ gelen rivâyetler ise *“Hac ve umreyi peş peşe yapınız! Çünkü hac ve umre körüğün demir, altın ve gümüşün kir ve pasını giderdiği gibi günahları ve fakirliği giderir.”* şeklindedir.

Ebû Hüreyre (öl. 58/678) ve Âmir b. Rebîa'dan (öl. 35/656) gelen rivâyetlerde de Resûlullah (s.a.s.): *“Umre, diğer umreye kadar ikisi arasındaki zaman içinde işlenen günahlara kefârettir. Kabul edilmiş haccın onun karşılığı ise ancak cennettir.”*⁷⁹ buyurmaktadır. Yine Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *“Allah'ın elçileri üç çeşittir; gaziler, hac yapanlar ve umre yapanlardır.”*⁸⁰

Bu konuda İbn Ömer, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyetle şöyle demektedir: *“Allah yolunda (kâfirlerle) savaşa, hacca ve umreye giden kimseler Allah'ın elçileridir. Allah bunları (ibadete) davet etti, onlar da onun davetine icabet ettiler. Allah'tan dilekte bulundular, Allah da onlara dilediklerini verdi.”*⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.s.), Hz. Âişe'ye *“Yapacağın umre, senin yükleneceğin harcama miktarına göre veyahut uğrayacağın yorgunluk derecesine göredir.”* buyurmuştur.⁸²

Bu verilen rivâyetlerde umre ve hac ibadetinin Müslümanlar için hem dünya hem ahiretlerine yönelik çeşitli faydalar temin ettikleri dile getirilmiştir. İnsanların işledikleri günahlardan dolayı ahirette zillet ve azaba duçar olmamalarını temin etmek için umre yapmaları tavsiye edilmiştir. Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği ikinci hadis ile İbn Ömer'den gelen rivâyette ise hac ve umre yapanların Allah'ın elçileri oldukları ifade edilmiş ve fazilet açısından Allah yolunda kâfirlere karşı savaşan ve cihatta bulunan kişiler gibi sayılmışlardır. Aynı zamanda bu üç sınıf insanın Allah tarafından iltifat gördükleri ve manen onun huzuruna davet edildikleri dile getirilmiştir. Bu insanlar da Allah'ın davetine icabet etmekle övülmüşlerdir.

⁷⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/537; Tirmizî, “Hac”, 2; Nesâî, “Menâsik”, 6.

⁷⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/235-236; İbn Mâce, “Menâsik”, 3.

⁷⁸ Nesâî, “Menâsik”, 6.

⁷⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, “Hac”, 21; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 9/357, 12/279; Buhârî, “Umre”, 1; Müslim, “Hac”, 79; İbn Mâce, “Menâsik”, 3; Nesâî, “Menâsik”, 5.

⁸⁰ Nesâî, “Menâsik”, 4, “Cihâd”, 13; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, 4/130.

⁸¹ İbn Mâce, “Menâsik”, 5.

⁸² İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/245-246; Buhârî, “Umre”, 8; Müslim, “Hac”, 17.

Allah'tan dilekte bulunmuşlar o da dileklerini kabul etmiş ve onları boş çevirmemiştir. Aynı zamanda hac yapma fırsatını kaçırmış veya bu imkâna hiç sahip olamamış insanların Allah Teâlâ rahmetinden dolayı onlara ramazan ayında yapacakları bir umreyle bunu telafi etmek için bir fırsat tanımıştır. Böylece Allah Teâlâ umreyi rahmetinin tecellisi ve insanlar için bir rahmet aracı kılmıştır.

Unutulmaması gereken bir husus da umre ibadetini icra ederken insanların bu süreçte içerisinde karşılaştıkları zahmet ve zorluklar da bu amelin faziletine katkı sağlayacaktır. Zira Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye “*Yapacağın umrenin sevabı, çektiğin zahmet ve yorgunluk derecesine göredir.*” buyurmuştur.⁸³

Umre ibadetini icra etmek için gidilen kutsal mekânların da insanlara kazandırdıkları büyük sevaplar vardır. Zira insanlar başka yerlerde elde edemedikleri sevapları Harem'de ibadet etmekle elde edebilirler. Çünkü Mescid-i Harâm'da kılınan namazların fazileti, Mescid-i Nebevî hariç diğer mescit ve mabetlerde kılınan namazlara nazaran yüz bin kat fazladır.⁸⁴

Umrenin hac ibadetiyle anılması, küçük hac olarak isimlendirilmesi, Hz. Peygamber'in gazve yahut hac seferinden döndüğü gibi umreden dönerken de tekbir getirmesi, Allah'ı tevhit etmesi, ona şükretmesi gibi hususlar umrenin dinde önemli yere haiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca umre, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağının kuvvetlenmesine yardımcı olur. İslâm dininin birlik ve beraberlik dini olduğunu ortaya koyma fırsatını verir. İnsanların kutsal zaman ve mekânlarla olan bağlantılarını ve manevî yönlerini güçlendirir. Umre ibadeti vesilesiyle Kâbe'yle oluşan irtibat, bütün Müslümanlara aynı kibleye yöneldiklerini ve ortak değerler etrafında birleşebilmeyi hatırlatır.

SONUÇ

Hz. İbrâhim ve ona tabi olanlar Kâbe'yi tevhid dinine göre ziyaret ederlerdi. Bu uygulama asırlarca devam etmiş ise de zamanla Câhiliye halkı tarafından tevhid inancıyla bağdaşmayan uygulamalar umre ziyaretlerine dâhil edilmiş ve tevhid inancından sapmalar meydana gelmişti. Câhiliye dönemi halkı, hac ibadetini icra eder gibi umre yapmakla ve umreyi Recep ayına tahsis etmekle yetinmemiş, Kâbe'nin içinde ve etrafında dikilen putları da bu ibadete dâhil etmişlerdi. Maddi kazançlar elde edebilmek için Kureyş tarafından özellikle Harem dışından gelen ziyaretçilere bazı kurallara uyma zorunluluğu geliştirilmiş, neticesinde Kureyş'ten ihram satın almayan veya alamayan insanların Kâb'nin etrafında çıplak olarak tavaf yapma durumu ortaya çıkmıştı.

⁸³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17/245-246; Buhârî, “Umre”, 8; Müslim, “Hac”, 17. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-Feth*, 3/611; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/175-176.

⁸⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 11/516; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 195. Buradaki sevapların neden farklı olduğunu anlamak için bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 10/175-176.

Bu uygulama, Hz. Peygamber'in bundan sonra müşriklerin hac yapamayacakları ve Kâbe'nin etrafında çıplak olarak tavaf yapılmayacağını ilan etmesine kadar devam etmişti.

İslâm'ın gelişi ile birlikte umre; Hz. Peygamber'in fiil, takrir ve sözleriyle izah edilmiş, Allah'ın emrine uygun bir hale getirilmiştir. Hz. Peygamber'i örnek alan Müslümanlar, umreyle ilgili onun uygulamalarını öğrenmiş ve sonraki nesillere aktarmışlardır. Rivâyet olarak bize ulaşan bu bilgileri araştırıp, te'lif ederek umrenin Hz. Peygamber tarafından onun söz, fiil ve uygulamalarıyla nasıl izah edildiğini tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamız neticesinde Hz. Peygamber'in dört defa umre yaptığı tespit edilmiştir. Umre sayısını üç veya iki olarak dile getiren rivâyetler Hz. Peygamber'in bütün umrelerini kapsamamaktadır. Hz. Peygamber'in bir sene içerisinde birden fazla umre yapmadığı ve bütün umrelerini hac aylarında (Zilkade ayında) icra ettiği tespit edilmiştir. Vedâ Haccı'nda Zilhicce ayında umre yapması ve hac nüsüklerinin bitiminden sonra da Hz. Âişe'ye umre yaptırmasıyla Câhiliye uygulamalarını reddetmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Receb veya Şevval ayında umre yaptığını söyleyen rivâyetler ise râviler tarafından yanılma veya yanlış anlaşılma neticesinde nakledilmiştir.

Umre ihramına girmek için Hz. Peygamber'den herhangi bir zaman belirtilmemiştir. Fakat hac ibadetiyle meşgul olan ve umre yapmak arzusunda olan Hz. Âişe'yi hac ibadetiyle ilgili bütün nüsüklerin bittiği Hasba gecesine kadar bekletmesi, hac ibadetiyle meşgul olanların umre ihramına girmelerinin uygun olmadığını göstermektedir.

Umrenin mekân mîkâtları ihtilafa mahal bırakmayacak bir şekilde tamamı Hz. Peygamber tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. İbn Ömer'in rivâyetine dayanarak Irak halkı için Zâtürk mîkâtının Hz. Ömer tarafından belirlendiği söylenmiştir. Ancak bu konuda Hz. Âişe ile Câbir b. Abdullah'tan nakledilen merfû rivâyetlerin İbn Ömer'e ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Harem'de bulunanların umre ihramına girebilmek için "Hil" sınırlarına çıkmaları gerektiği Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Âişe'nin şahsında uygulanan Ten'im'den ihrama girmesi ve umre yapması şeklinde beyan edilmiştir. Hz. Âişe'nin, böyle bir umre ihramına girmiş olması günümüzde bu şekilde yapılan umrenin meşruiyetine kaynaklık teşkil etmektedir.

Umrenin hükmüne dair Hz. Peygamber'den açık bir rivâyet gelmediği için umrenin hükmü konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Umrenin vacip olduğuna dair delil olarak ileri sürülen rivâyetlerin kesinlik ifade etmemesi, umrenin tatavvu' (nâfile) olduğu kanaatinin kapısını aralamıştır. Sünnet olduğuna dair delil olarak sunulan rivâyetler ise sıhhat bakımından problemlidir. İki grup rivâyetin beraber ele alınarak değerlendirilmesi neticesinde umrenin vacip olmadığını söylemek mümkündür. Fakat Hz. Peygamber tarafından birkaç kez icra edilmiş ve sevap getireceği söylenmiş olması bu ibadetin güçlü bir sünnet olduğunu göstermektedir.

Umre konusundaki hadisleri araştırıp incelememiz neticesinde umre ibadetinin maddî ve manevî kazanımlar sağladığı, umre yapmanın Allah yolunda cihat etmekle eş değer tutulduğu tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu ibadetin fazileti bağlamında, umre yapmakla hem fakirliğin hem de işlenen günahların yok edileceği ifade edilmiştir. Hac yapma imkânını elde edemeyen veya kaçırانların da Ramazan ayında umre yapmakla hac sevabı elde edebileceklerine çeşitli rivâyetlerle dikkat çekilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLMUN'İM, Mahmud Abdurrahman. Mu'cemü'l-mustalahât ve'l-elfâz el-fikhiyye. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-fazîle, t.y.
- AYNÎ, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Tashih: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421/2001.
- AZÎMÂBÂDÎ, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsülhak. Avnü'l-Ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 13 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1388/1968.
- BÂŞENFER, Saîd b. Abdülkadir. el-Muğnî fi fikhi'l-hac ve'l-umre. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1423/2003.
- BERRÛ, Tevfik. Tarihu'l-Arab el-kadîm. Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1417/1996.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. Sahîhu'l-Buhârî, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1432/2011.
- CEVÂD, Ali. el-Mufassal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm. 10 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1993.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. Sünenü Ebû Dâvûd. thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Darü'r-risâle el-âlemiyye, 1430/2009.
- EL-FEYYÛMÎ, Muhammed İbrahim. Tarihu'l-fikri'd-dînî'l-câhilî. Kahire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1415/1994.
- EL-HÂKİM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî. el-Müstedrek ala's-Sahîhayn. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2002.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tahir. et-Tahrîr ve't-tenvîr. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-tunusiyye, 1404/1984.
- İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî. Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî. thk. Abdülaziz b. Abdullah b. Bâz, tarkim: Muhammed Abdülbakî, tahrîc-tashîh: Muhibbüddin el-Hatib. 13 Cilt. Ravdatü'l-Fustat: el-Mektebetü's-selefiyye, 1390/1970.
- İBN HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed. el-Müsned. Şerh ve fihrist: Ahmed Muhammed Şakir. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1416/1995.
- İBN HUZEYME, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Nîsâbûrî. Sahîh İbn Huzeyme. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm. Sâmi b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâr Taybe, 1418-1420/1997-1999.

- İBN KUDÂME, Müvaffekuddin Abdullah el-Makdisî. el-Kâfi fî fîkhi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel. thk. Muhammed Fâris-Mes'ad Abdülhamid es-Se'denî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütüb el-ilmîyye, 1414/1994.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. es-Sünen. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 5 Cilt. Dımaşk: Dârü'r-risâle el-âlemiyye, 1420/2009.
- İBN RESLÂN, Ebü'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. Huseyn b. Ali el-Makdisî er-Remlî eş-Şâfî. Şerhu Sünen'i Ebû Dâvûd. Thk. Halid er-Ribât- Yâsir Kemal-Ahmed Süleyman. 20 Cilt. el-Feyyûm: Dârü'l-felâh, 1437/2016.
- MÂLİK B. ENES. el-Muvatta'. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'ihyâi't-türâs el-Arabî, 1406/1985.
- MÜBÂREKFÛRÎ, Ebü'l-ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahim. Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmîi't-Tirmîzî. thk. Abdurrahmân Muhammed Osman. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-fîkr, t.y.
- MÜSLİM, Ebü'l-Huseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. Sahîhu Müslim. Neşr: Yâsir Hasan-İzzüddin Dallî-İmâd Tayyâr. Dımaşk: Müessesetü'r-risâle, 1440/1019.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. Kitabü'l-müctebâ (es-Sünenü's-suğrâ). thk. Merkezü'l-buhûs ve takniyeti'l-ma'lûmât. 9 Cilt. Kahire: Dârü't-ta'sîl, 1433/2012.
- ES-SÜHEYLÎ, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebü'l-Kâsım el-Has'amî. er-Ravzü'l-ünûf, ta'lîk: Mehdî b. Mansur b. Seyyid eş-Şûrî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütüb el-ilmîyye, t.y.
- EŞ-ŞERÎF, Ahmed İbrahim. Mekke ve'l-Medînefi'l-cahiliyyeti ve ahdi'r-Resûl. Dârü'l-fikri'l-arabî, t.y.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali. Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr. thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. 16 Cilt. Riyad: Dâr İbnü'l-Cevzî, 1427/2006.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. Câmîu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dârü Hecer, 1422/2001.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Serve. el-Câmîu's-sahîh (Sünenü't-Tirmizî). thk. Ahmed Muhammed Şâkir- Muhammed Fuâd Abdülbakî- İbrahim Atva Avad. 5 Cilt. Mısır: Şirketü Mustafa el-Bâbî, 1382-1397/1962-1977.